

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 374.7

Ярослав Галета

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

ORCID ID 0000-0003-0484-529X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/118-125

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН: СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

У статті визначено й схарактеризовано компоненти дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства.

Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Встановлено, що розвиток дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства необхідно здійснювати через формування її теоретичного (включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, сутності і технології основних методів дослідження і здатність до цілепокладання), діагностичного (передбачає вміння вивчати практичний стан досліджуваної проблеми, вибирати необхідні умови проведення спостереження чи вивчення досвіду, працювати з інструкціями, з діагностичними методиками), проєктивно-конструктивного (у загальному плані це здатність усвідомлювати цілі дослідницької діяльності, пояснювати, бачити та виокремлювати проблеми, будувати припущення щодо їх вирішення, висувати гіпотези та обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. У вузькому розумінні здатність класифікувати наявні чи отримані дані, оволодіння навичками планування експерименту, вміння структурувати матеріал), операційного (передбачає готовність студентів застосовувати здобуті знання та уміння у вирішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння уміннями проведення експерименту, реалізація та коригування намічених дій згідно програми дослідження), рефлексивного (передбачає розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і вміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто. співвідносити досягнуті результати з метою, вміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідної діяльності; формулювати висновки та висновки; розробляти методичні рекомендації для використання результату дослідження на практиці) та комунікативного (передбачає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; вміння виступати усно та письмово з результатами свого дослідження; здатність працювати у команді; вміння наочно та переконливо проводити презентацію своїх ідей) компонентів.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в виокремленні та обґрунтуванні педагогічних умов розвитку дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін.

Ключові слова: компетентність, дослідницька компетентність, компоненти дослідницької компетентності, майбутні вчителі історії та суспільствознавчих дисциплін.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства зумовили необхідність підготовки педагогів, що відрізняються самостійністю, мобільністю, які вміють творчо аналізувати педагогічні ситуації тощо. Виникає необхідність пошуку та освоєння таких форм навчання, у яких акцент ставиться на самостійній діяльності студентів. До такої форми можна віднести дослідну діяльність студентів у її різних формах. Сутність дослідної діяльності передбачає активність студента у пізнанні. Ця позиція пов'язана з тривалим внутрішнім пошуком, переробкою інформації дослідницького характеру з глибоким осмисленням та творчістю. Якість дослідницької роботи можна розглядати через дослідницьку компетентність.

Формування дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавства стає все більш важливою у сучасному світі, де знання постійно оновлюються, а від педагогів очікується не лише трансляція інформації, а й здатність до самостійного дослідження та генерування нових знань.

Аналіз актуальних досліджень. Професійна компетентність вчителя висвітлена в працях Л. Воронюк, О. Войтовської, Л. Дибкової, А. Єрмоленка та ін. Формування дослідницької компетентності знайшло відображення в роботах А. Боровик, М. Головань, О. Дубініної, М. Князян, Н. Любчак, С. Сисоєвої, В. Яценко та ін. Попри значну увагу вчених до означеної проблеми, питання виокремлення структурних компонентів дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства залишається малодослідженим.

Мета статті – визначити й схарактеризувати компоненти дослідницької компетентності майбутніх учителів історії та суспільствознавства.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність – це комплекс знань, умінь та навичок, система компонентів, які відображають якісну характеристику діяльності фахівця з розумінням того, яким буде кінцевий результат. І рівень її, як наголошує В. Ткаченко, визначається ступенем об'єднання та залучення цих умінь інтегрально (Ткаченко, 2017).

Дослідницьку компетентність М. Головань та В. Яценко визначають як «цілісну, інтегративну якість особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості й виявляється в готовності й здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності» (Головань, Яценко, 2012).

С. Сисоєва трактує дослідницьку компетентність як «інтегровану особистісно-професійну якість фахівця, яка відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією педагогічного дослідження, особистісно-значущими якостями дослідника, зокрема такими, як інноваційне мислення, здатність до творчої та інноваційної діяльності» (Сисоєва, 2016).

Згідно з класифікацією ключових компетентностей, запропонованою О. Мороз, дослідницька компетентність входить у групу «компетентностей, які стосуються діяльності людини». Ці компетентності, як відзначає вчена, проявляються через поведінку та діяльність людини, стаючи її особистісними рисами та характеристиками. Відповідно, вони виявляються компетентностями, які включають мотиваційні, смислові та регуляторні аспекти, нарівні зі специфічним ставленням, когнітивним компонентом (знаннями) та досвідом (Мороз, 2002).

На думку зарубіжних дослідників L. Udompong, D. Traiwicitkhun та S. Wongwanich, дослідницька компетентність є важливою якістю особистості, яка є необхідною для всіх фахівців. Це призведе до академічного розвитку всіх професій і дозволить відкривати нові знання та інновації, допомогти у вирішенні проблем системним шляхом, а фахівці можуть постійно розвивати свої знання (Udompong, Traiwicitkhun, Wongwanich, 2014).

Ознаками сформованої дослідницької компетентності здобувача вищої освіти за М. Князян є: ознайомлення з найбільш актуальними напрями досліджень певної галузі науки; володіння методологією наукової галузі; уміння чітко формулювати мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження, а також планувати експеримент або аналізувати джерельну базу; уміння теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити висунуту гіпотезу; уміння аналізувати результати своєї науково-дослідницької діяльності, робити необхідні висновки; уміння

аргументувати свою точку зору, уміння виокремлювати ще не вирішені й перспективні проблеми дослідження тощо (Князян, 2002).

Разом з тим, Н. Любчак розглядає дослідницьку компетентність студентів закладів вищої освіти як складну систему сукупності наступних компонентів: теоретичний, діагностичний, проєктивно-конструктивний, операційно-процесуальний, інтерпретаційно-рефлексійний, комунікативний. Теоретичний компонент дослідницької компетентності формується у процесі дослідницької діяльності, включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, суті і технології основних методів дослідження. Діагностичний компонент дослідницької компетентності включає уміння вивчати практичний стан досліджуваної роботи, обирати необхідні умови проведення спостереження чи досвіду, працювати з інструкціями та діагностичними методиками. Проєктивно-конструктивний компонент дослідницької компетентності характеризує якості, необхідні для розробки програми дослідження. Це здатність усвідомлювати мету дослідницької діяльності і вміння її пояснити, бачити і виділяти проблеми, вирішувати їх, висувати гіпотези і обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. Операційно-процесуальний компонент дослідницької компетентності характеризує якості, необхідні для проведення самого дослідження. Він проявляється при опрацюванні отриманих навичок в рішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння навичками проведення експерименту, реалізація і коригування обраних дій з програми дослідження. Інтерпретаційно-рефлексійний компонент дослідницької компетентності відповідає за розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і вміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто порівнювати досягнуті результати з поставленою метою, уміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідницької діяльності; формувати висновки; розробляти методичні рекомендації для тих, хто буде використовувати результати дослідження. Комунікативний компонент дослідницької компетентності припускає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; уміння виступати в команді, наочно і переконливо проводити презентацію своїх ідей.

У структурі дослідницької компетентності студентів теоретичний і операційно-процесуальний компоненти розглядаються Н. Любчак як базові складові, оскільки знання, на думку дослідниці – це необхідна передумова і інструмент будь-якої практичної діяльності, основа умінь

і навичок, а практика відпрацьовує уміння і навички, необхідні для проведення дослідницької діяльності (Любчак, 2013).

А. Боровик, О. Дубініна серед структурних компонентів дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії у процесі фахової підготовки науковці виділяють: когнітивний (відбиває систему знань, яка забезпечує здатність докторантів самостійно проводити науковий пошук, систематизувати, аналізувати, необхідну інформацію та опановувати методологічний апарат дослідження), мотиваційно-ціннісний (включає мотиви, цілі, потребу в науково-дослідницькій діяльності, самовдосконаленні, саморозвитку, позитивне ставлення до науково-дослідницької діяльності, внутрішньої готовності до її здійснення, встановлення її значущості і важливості у професійній діяльності), операційно-діяльнісний (передбачає готовність особистості застосовувати засвоєнні знання, уміння та навички у своїй практичній діяльності в конкретних умовах відповідно до норм і технологій наукової творчості), рефлексивний (врахування здатності до рефлексії власної аналітичної діяльності, що передбачає самоаналіз та самооцінку своєї діяльності та її результатів, усвідомлення та оцінювання ступеню реалізації запланованих цілей діяльності) (Боровик, Дубініна, 2023).

Зважаючи на доробки вчених, ми виокремлюємо такі структурні компоненти дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін: теоретичний, діагностичний, проєктивно-конструктивний, операційний, рефлексивний, комунікативний компоненти.

Теоретичний компонент – включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, сутності і технології основних методів дослідження і здатність до цілепокладання.

Діагностичний компонент – вміння вивчати практичний стан досліджуваної проблеми, вибирати необхідні умови проведення спостереження чи вивчення досвіду, працювати з інструкціями, з діагностичними методиками.

Проєктивно-конструктивний компонент – у загальному плані це здатність усвідомлювати цілі дослідницької діяльності, пояснювати, бачити та виокремлювати проблеми, будувати припущення щодо їх вирішення, висувати гіпотези та обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. У вузькому розумінні здатність класифікувати наявні чи отримані дані, оволодіння навичками планування експерименту, вміння структурувати матеріал.

Операційний компонент – передбачає готовність студентів застосувати здобуті знань та умінь у вирішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння уміннями проведення експерименту, реалізація та коригування намічених дій згідно програми дослідження.

Рефлексивний компонент – передбачає розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і вміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто. співвідносити досягнуті результати з метою, вміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідної діяльності; формулювати висновки та висновки; розробляти методичні рекомендації для використання результати дослідження на практиці.

Комунікативний компонент передбачає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; вміння виступати усно та письмово з результатами свого дослідження; здатність працювати у команді; вміння наочно та переконливо проводити презентацію своїх ідей.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, якщо майбутній вчитель історії та суспільствознавства опанує дослідницьку компетентність, сформовану на основі розроблених компонентів, то він, за нашими припущеннями, буде здатний переносити дослідницькі вміння на різні сфери діяльності. Також він зможе застосовувати дані компетентності у різних ситуаціях. Іншими словами – студент застосовує у дослідженні аналітичні, комунікативні та інші вміння дослідницької компетентності. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в виокремленні та обґрунтуванні педагогічних умов розвитку дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

- Боровик, А. О., Дубініна, О. В. (2023). Формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*, 24(53), 10–20. (Borovyk, A. O., Dubinina, O. V. (2023). Formation of the research competence of the future history teacher in the process of professional training. *Bulletin of postgraduate education. Series "Pedagogical Sciences"*, 24(53), 10–20.).
- Головань, М. С., Яценко, В. В. (2012). Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*, VII, 55–62. (Golovan, M. S., Yatsenko, V. V. (2012). The essence and content of the concept of "research competence". *Theory and teaching methods of fundamental disciplines of higher education*, VII, 55–62.).
- Князян, М. О. (2002). Педагогічні засади формування дослідницької спрямованості особистості студента. *Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту*

- ім. К. Д. Ушинського, 11/12, 129–136. (Knyazyan, M. O. (2002). Pedagogical principles of the formation of the research orientation of the student's personality. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian State. ped. University named after K. D. Ushynskiy*, 11/12, 129–136.).
- Любчак, Н. М. (2013). Теоретичні аспекти визначення сутності дослідницької компетентності майбутнього вчителя. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*, 39(4), 33–40. (Lyubchak, N. M. (2013). Theoretical aspects of determining the essence of the future teacher's research competence. *Problems of modern pedagogical education*, 39(4), 33–40.).
- Мороз, О. (2002). Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект). *Вища освіта України*, 3, 50–54. (Moroz, O. (2002). Personality of the future teacher (Management of teacher training: psychological and pedagogical aspect). *Higher Education of Ukraine*, 3, 50–54.).
- Сисоева, С. О. (2016). *Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи*. Київ: ТОВ «Вид. підпр-во «ЕДЕЛЬ-ВЕЙС». (Sysoeva, S. O. (2016). *Development of research competence of higher school teachers*. Kyiv: LLC "Vid. "EDEL-WEIS" subsidiary).
- Ткаченко, В. М., Черевань, Є. О. (2017). Професійна компетентність вчителя фізики як особистісний ступінь сформованості його компетенцій. *Фізико-математична освіта*, 3, 160–165. (Tkachenko, V. M., Cherevan, E. O. (2017). The professional competence of a physics teacher as a personal degree of the formation of his competences. *Physical and mathematical education*, 3, 160–165.).
- Udompong, L., Traiwicikhun, D. & Wongwanich, S. (2014). Causal model of research competency via scientific literacy of teacher and student. *Procedia-Social and Behavioral Science*, 116, 1581–1586.

SUMMARY

Haleta Yaroslav. Research competence of the future teacher of history and social sciences: structural components.

The article defines and characterizes the components of the research competence of future history and social science teachers.

To solve the set goal, the following research methods were used: theoretical: analysis of pedagogical literature, normative documents, materials of periodicals on the research topic; structural-logical analysis and systematization; comparison of different views on the problem; generalization.

It is established that the development of the research competence of future teachers of history and social studies must be carried out through the formation of its theoretical (includes knowledge of the methodological apparatus of pedagogical research, the essence and technology of the main research methods and the ability to set goals), diagnostic (presupposes the ability to study the practical state of the researched problem, choose the necessary conditions conducting observation or studying experience, working with instructions, with diagnostic methods), projective-constructive (in general, this is the ability to realize the goals of research activity, explain, see and isolate problems, make assumptions about their solution, put forward hypotheses and justify them, plan your activity. In the narrower sense, the ability to classify available or received data, mastering the skills of planning an experiment, the ability to structure material), operational (presupposes the readiness of students to apply the acquired knowledge and skills in solving research tasks. It assesses mastery of the skills of conducting an experiment, implementing and adjusting planned actions

according to the research program), reflective (presupposes the development of reflective processes and means the possession of knowledge and skills to analyze the results of activities, i.e. to correlate the achieved results with the goal, the ability to interpret the obtained data; to conduct self-evaluation of the research activity; formulate conclusions and conclusions; develop methodological recommendations for using research results in practice) and communicative (presupposes knowledge of ways to interact with participants in the research process; the ability to speak orally and in writing with the results of one's research; the ability to work in a team; the ability to clearly and convincingly conduct a presentation their ideas) components.

We see the prospects for further scientific research in the identification and substantiation of pedagogical conditions for the development of research competence in future teachers of history and social science disciplines.

Key words: *competence, research competence, components of research competence, future teachers of history and social science disciplines.*

УДК 371.315.6

Світлана Генкал

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-7812-6103

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/125-137

КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ЗНАНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Статтю присвячено обґрунтуванню дидактичних можливостей концептуальних карт як засобу формування цілісності знань учнів на уроках біології. Акцентується увага на тому, що існує проблема формування цілісності знань на уроках біології, що актуалізує пошук засобів, які б забезпечили наступність у вивченні різних тем і розділів, та забезпечили встановлення ієрархічного впорядкування під час вивчення біологічних систем. З'ясовано, що концептуальне відображення змісту чи проблеми включає аналіз, створення нового знання, узагальнення ключових понять, взаємозв'язків, їх ієрархії та відбувається шляхом візуального представлення знань з теми, що забезпечує підвищення рівня метапізнання. Обґрунтовано необхідність дотримання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, що допомагають у здійсненні принципів системності та цілісності знань. Охарактеризовано особливості, функції, принципи змістового наповнення концептуальних карт та їх значення в розвитку метакогнітивних стратегій учнів.

Ключові слова: *концептуальні карти, цілісність знань, когнітивна візуалізація інформації, концепти, поняття, біологічні системи, вчитель біології, урок біології.*

Постановка проблеми. Модернізація системи освіти в Україні вимагає нових підходів до організації навчального процесу, які забезпечили б формування комплексу компетентностей у різних галузях життя: соціальної, полікультурної, комунікативної, пізнавальної, інформаційної, саморозвитку і самоосвіти. Законодавчі і нормативні документи (Закони України «Про повну загальну середню освіту», «Про